

Janusz Mariański

Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie

ORCID 0000-0002-0620-8000

DOI <https://doi.org/10.21697/ucs.2021.28.2.08>**Roberto Cipriani, Paweł Prüfer, *Socjologia religii. Ujęcie systematyczno-historyczne*,
Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”, Toruń 2021, ss. 652.**

Socjologia religii w jej współczesnym rozumieniu, przy pominięciu jej prapoczątków i fazy wstępnej (przed-klasycznej): m.in. Herbert Spencer, Karl Marx, August Comte, wiąże się z pracami Émile'a Durkheima (1858–1917) i Maxa Webera (1864–1920). Powstała na przełomie XIX i XX wieku, głównie we Francji i Niemczech (od programu „socjologia albo religia” do dyscypliny naukowej „socjologia religii”). Obydwaj klasycy przyznawali socjologii religii centralną rolę w budowaniu teorii socjologicznej. Dla pierwszego z nich religia była ośrodkiem integracji społecznej, dla drugiego – punktem wyjścia nowoczesnej gospodarki i nowoczesnego stylu życia. Obydwaj stworzyli podstawy odrębnych typów socjologicznej definicji religii: substancjalnej (przedmiotowej) i funkcjonalnej.

Socjologia religii stanowiła zawsze część integralną socjologii jako jej szczegółowa subdyscyplina. Powstała ona z potrzeby zrozumienia wielkich i głębokich przekształceń w sferze religii i religijności, w warunkach procesów modernizacji politycznej, gospodarczej i społeczno-kulturowej. Wśród socjologów religii upowszechniło się przekonanie, że dyscyplina, którą uprawiają, ma charakter świecki, że religijności, którą badają, nie przypisują jakiegoś wyższego znaczenia niż innym zjawiskom społecznym. Religijność – badana z socjologicznego punktu widzenia – podlega tym samym prawidłowościom co i inne zjawiska społeczne. Socjolog nie określa, czym jest religijność w ogóle, lecz zajmuje się religijnością, która wykazuje powiązania z życiem społecznym, z kontekstem społeczno-kulturowym.

Socjolog ujmuje głównie zewnętrzne przejawy tego, co przeżywa człowiek religijny i grupy społeczne o charakterze religijnym. W skrajnych ujęciach postuluje się nawet tworzenie socjologii religii ze swej natury laickiej, czyli takiej, która w swoim dyskursie nie ciążyłaby ku pozycjom ideologicznym, charakterystycznym dla aparatu kościelnego administrującego istniejącymi sferami religijności. Socjolog interpretujący religijność jako fakt społeczny i niesprowadzający jej tylko do wymiarów społecznych, przyjmuje pewien punkt widzenia, który można by określić jako metodologiczny antyredukcjonizm, gdyż interpretacja religijności jest świadomie ograniczona do społeczno-kulturowych przejawów postaw i zachowań religijnych. Tak uprawiana socjologia religii jest wolna od wpływów ideologicznych i instytucjonalnych.

Kilka dekad od powstania socjologii religii jako subdyscypliny socjologicznej zaczęły pojawiać się wstępy, wprowadzenia i podręczniki socjologii religii. Pierwszą próbę systematycznego wykładu socjologii religii podjął Max Weber w dziele *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen 1922), w rozdziale zatytułowanym *Religionssoziologie. Typen religiöser Vergemeinschaftung* (s. 227–356). Weber jest też autorem trzytomowego dzieła *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (Tübingen 1920–1921). Prawdopodobnie pierwszy podręcznik socjologii religii przygotował socjolog religii i religioznawca niemiecki Joachim Wach: *Einführung in die Religionssoziologie* (Tübingen 1931) i *Sociology of Religion* (Chicago 1944). To drugie wydanie zostało przetłumaczone na kilka języków, w tym także na język polski.

W okresie powojennym w różnych krajach zostało opublikowanych wiele podręczników socjologii religii. Przykładowo wymienię tylko kilka obszarów językowych, podając nazwiska autorów podręczników i datę ich publikacji. W strefie języka angielskiego opublikowano m.in. następujące podręczniki: Milton John Yinger, *Sociology Looks and Religion* (New York 1963), Thomas F. O’Dea, *The Sociology of Religion* (1966), Roland Robertson, *Sociology of Religion* (Harmonswortf 1969), Malcolm Hamilton, *The Sociology of Religion. Theoretical and comparative perspectives* (London 2001), *Handbook of Sociology of Religion*, ed. by Michele Dillon (Cambridge 2003), Grace Davie, *Sociology of Religion* (Aldershot 2007), z języka francuskiego: Fernand Bouhard, *Premiers itinéraire en sociologie religieuse* (Paris 1955, 1962, 1966), Jean Labbens, *La sociologie religieuse*

(Paris 1959), Joseph Laloux, *Manuel d'initiation à la sociologie religieuse* (Paris 1967), Jean-Paul Willaime, *Sociology des religions* (Paris 1995); z języka niemieckiego: Horst Jürgen Helle, *Religionssoziologie. Entwicklung der Vorstellungen vom Heiligen* (München 1997), Volkhart Krech, *Religionssoziologie* (Bielefeld 1999), Hubert Knoblauch, *Religionssoziologie* (Berlin 1999), Günter Kehr, *Religionssoziologie* (Berlin 1968), Gert Pickel, *Religionssoziologie. Eine Einführung in zentrale Themenbereiche* (Wiesbaden 2011), *Handbuch Religionssoziologie*, Hrsg. von Detlef Pollack, Volkhart Krech, Olaf Müller, Markus Hero (Wiesbaden 2018), Wolfgang Eßbach, *Religionssoziologie 2. Entfesselter Markt und Artifizielle Lebenswelt als Wiege neuer Religionen* (Paderborn 2019); z języka włoskiego: Giancarlo Milanese, *Sociologia della Religione* (Torino-Leumann 1973), Salvatore Abbruzzese, *Sociologia delle religioni* (Milano 1992), Ivo Colozzi, *Lineamenti di sociologia delle religioni* (Padova 1999), Roberto Cipriani, *Nuovo Manuale di Sociologia della Religione* (Roma 2009); z języka hiszpańskiego i portugalskiego: François Houtart, *Sociologia de la religion* (México 1997), Cordero del Castillo Prisciliano, *Introducción a la sociología de la religion* (Valladolid 2007), Rodrigues Donizete, *Sociologia da Religião: uma introdução* (Porto 2007), Dias Agemir de Carvalho, *Sociologia da Religião: introdução às teorias sociológicas sobre o fenômeno religioso* (São Paulo 2012).

W Europie Środkowowschodniej w okresie powojennym powstawały także opracowania zatytułowane *Socjologia religii* (*Wstęp, Wprowadzenie, Podręcznik*). Z kręgu języka polskiego można wymienić m.in. *Socjologię religii* Edwarda Ciupaka (Warszawa 1981), *Socjologię religii* Władysława Piwowarskiego (Lublin 1996), *Współczesną socjologię religii. Założenia, idee, programy* Andrzeja Wójtowicza (Tyczyn 2004), *Zarys socjologii religii. Materiały studyjne* Tadeusza Borutki i Jana Wala (Kraków 2012). Do tego nurtu teoretyczno-metodologicznego namysłu nad socjologią religii jako dyscypliną naukową w postaci opracowań podręcznikowych włączył się socjolog słowacki Ondrej Štefaňák (*Úvod do sociológie náboženstva*, Nitra 2021) oraz dwaj socjologowie czescy Zdeněk Nešpor i Dušan Lužný (*Sociologie náboženství*, Praha 2007).

W 2021 roku socjologia w Polsce wzbogaciła się o nowe ważne opracowanie pt. *Socjologia religii. Ujęcie systematyczno-historyczne*, autorstwa dwóch socjologów, znanego w światowej socjologii religii włoskiego uczonego Roberto Ciprianiego i wybijającego się w polskiej socjologii religii młodszego pokolenia polskich socjologów Pawła Prüfera. Jest ono doskonałą syntezą myśli religijnosocjologicznej, ukazanej częściowo w kontekście antropologii kultury, historii religii, a nawet filozofii i teologii, o ile niektórzy badacze – oprócz socjologii religii – prezentowali te dyscypliny naukowe. Opracowana historia myśli (idei) socjologicznych ukazuje powolne usamodzielnianie się (autonomię) socjologii religii oraz – w niektórych krajach – uwalnianie się od dyktatu i wpływów konfesyjnych oraz od tendencji do wartościowania.

Opracowanie składa się z kilku wyraźnie wyodrębnionych części. Pierwsza część pokrywa się w zasadzie z opublikowaną w 2009 roku książką Roberto Ciprianiego *Manuale di Sociologia della Religione*, która została przetłumaczona na język polski przez prof. Pawła Prüfera, niekiedy tylko nieco zmodyfikowaną i dostosowaną do potrzeb polskiego czytelnika (usunięto niektóre fragmenty). Całość opracowania Ciprianiego jest próbą kompletnego przedstawienia panoramy socjologii religii w Europie i Ameryce Północnej, w jej ujęciu historycznym i problemowym. Nie jest to więc typowy podręcznik, ale raczej historia myśli religijnosocjologicznej lub jak określają to autorzy opracowania – „ujęcie systematyczno-historyczne”.

Tom pierwszy składa się z czterech części. W części pierwszej znalazły się następujące kwestie: założenia historyczno-filozoficzne, religia uniwersalna Augusta Comte'a, religia i demokracja według Alexisa de Tocqueville'a, religia i „pęd życiowy” u Henri Bergsona i ujęcia antropologiczne. W części drugiej są zawarte następujące zagadnienia: formy religijne u Émile'a Durkheima, religie uniwersalne Maxa Webera, religia i religijność u Georga Simmla, psychiczny wymiar religii według Sigmunda Freuda, religie w perspektywie psychologicznej Williama Jamesa. Część trzecia jest poświęcona współczesności: religia jako uniwersalność, podejście makrospołeczne, dynamizm historyczno-kulturowy, religia według szkoły frankfurckiej, nowe propozycje europejskie, perspektywy socjologiczno-antropologiczne. W części czwartej, odnoszącej się do współczesności, znajdują się takie zagadnienia jak: sekularyzacja, pluralizm religijny, religia obywatelska, kierunki północnoamerykańskie, nurty europejskie, religia jako funkcja, nowe ruchy religijne.

Prezentacja tytu autorów, ich stanowisk teoretycznych oraz osiągnięć w interpretacji i w wyjaśnianiu religii i religijności budzi uznanie. Można mieć jednak wątpliwość, czy takie rozwiązanie było konieczne, czy nie należało ograniczyć się do okresu, w którym ukonstytuowała się socjologia, w tym i socjologia religii. Część

z opisywanych badaczy to przecież antropologowie kultury, psychologowie, historycy religii, filozofowie religii i teologowie. Przyjęte przez Ciprianiego rozwiązanie jest – być może – usprawiedliwione tym, że socjologowie z XIX i XX wieku, a nawet późniejsi nawiązywali do tych badaczy, a granice pomiędzy poszczególnymi dyscyplinami naukowymi nie zawsze są ścisłe.

Bez wątplenia ta część książki będzie ważną lekturą dla studentów socjologii i antropologii kulturowej, ale i dla wykładowców socjologii religii i wszystkich interesujących się problematyką religii i religijności. Książka ukazuje rozwój socjologii religii, poczynając od prasocjologii religii, poprzez okres klasyczny, różne szkoły europejskie i amerykańskie, aż po najnowsze kierunki badań i najważniejsze ustalenia oraz osiągnięcia poszczególnych badaczy społecznych.

W prezentacji poszczególnych nurtów socjologicznych i ich badaczy autorzy wyakcentowali najważniejsze problemy, w przeciwnym razie książka osiągnęłaby gigantyczne rozmiary. Nie jestem do końca kompetentny w ocenie tej prezentacji (bardzo dobre tłumaczenie Pawła Prüfera), ale w odniesieniu do niektórych (bardziej współczesnych) socjologów odczuwałem pewne pominięcia, być może mniej istotne dla prezentowanych rozwiązań. Na przykład w rozdziale o Weberze zabrakło mi rozróżnienia między etyką przekonani i etyką odpowiedzialności; o Luckmannie – pojęcia wielkiej, średniej i małej Transcendencji, relacji między religijnością i moralnością, pierwszej operacjonalizacji pojęcia niewidzialnej religii (Henry Barz); o Gabrielu Le Bras – o żywotności religijnej i o procesach dechrystianizacji; o François Houtarcie – brak wzmianki o jego podręczniku socjologii religii i ewolucji jego poglądów w odniesieniu do religii i Kościoła; o Robercie Wuthnowie – jego badania nad duchowością; o Bergerze – ograniczenie się tylko do „młodego” Bergera, bez uwzględnienia jego poglądów z lat 80. i późniejszych (zakwestionowanie teorii sekularyzacji, odmienna interpretacja pluralizmu, desekularyzacja). Być może należałoby więcej uwagi poświęcić Fernandowi Boulardowi, Ronaldowi Inglehartowi oraz kilku współczesnym socjologom niemieckim (takim jak: Karl Gabriel, Franz-Xaver Kaufmann, Hubert Knoblauch, Detlef Pollack).

Tom drugi *Nowe dokonania* otwiera rozdział pierwszy zatytułowany *Religia jako fakt globalny*, który zawiera następujące kwestie: religia a sfera publiczna (Jürgen Habermas), religia w różnorodnych nowoczesnościach (Shmuel N. Eisenstadt), pole religijne (Pierre Bourdieu), religia w nowoczesności (Anthony Giddens), wiek świecki (Charles Taylor) oraz badacze amerykańscy (Nancy Tatom Ammerman, José Casanova, Peter Deyer, Meredith B. McGuire, Reginaldo Prandi, James T. Richardson, Wade Clark Roof, Stephen R. Warner i inni).

W dalszej części tego rozdziału autorzy analizują osiągnięcia teoretyczne i empiryczne w zakresie socjologii religii we Włoszech. Niektórzy z tych socjologów religii są przywoływani w pracach polskich socjologów (np. Sabino Acquaviva, Silvano Burgallassi, Pietro Crepsi, Luca Diotallevi, Gustavo Gizzardì, Antonio Grumelli, Massimo Introvigne, Aldo Leoni, Stefano Martelli, Giancarlo Milanese, Enzo Pace, Émile Pin, Paolo Tufari). Czytelnik polski będzie mógł zapoznać się z dorobkiem włoskiej socjologii religii, która legitymuje się ważnymi osiągnięciami, niekiedy oryginalnymi w skali światowej.

Rzeczywisty rozwój polskiej socjologii religii można śledzić przez okres ponad 100 lat, poczynając od dziewiętnastowiecznych etnologów, poprzez pracę wybitnych socjologów okresu przedwojennego i powojennego, aż do czasów współczesnych. Paweł Prüfer, autor opracowania o charakterze systematyczno-historycznym, dzieli rozwój polskiej socjologii na dwa podokresy: pierwszy – do wybuchu II wojny światowej i drugi – okres powojenny, do czasów współczesnych. Jest to pierwsze tak obszerne opracowania dotyczące socjologicznych badań nad religią i religijnością w Polsce (s. 491–609). Dotychczasowe opracowania dotyczące tego zagadnienia miały charakter niewielkich przyczynków, było ich zresztą tylko kilka.

Początki socjologii religii na ziemiach polskich są związane ze studiami etnograficznymi nad religijnością (Józef Chałasiński, Oscar Kolberg, Florian Znaniecki) oraz tak zwanym nurtem kulturowym (Jan Bystroń, Stefan Czarnowski, Ludwik Krzywicki, Kazimierz Muszyński) i z nurtem analitycznym (Florian Znaniecki, Franciszek Mirek). Po krótkim podsumowaniu badań socjologicznych w okresie powojennym Paweł Prüfer skoncentrował się na omówieniu osiągnięć naukowo-badawczych wybranych socjologów, w jego przekonaniu wiodących w polskiej socjologii religii ostatnich kilku dekad (m.in. Józef Baniak, Irena Borowik, Edward Ciupak, Elżbieta Firlit, Maria Libiszowska-Żółtkowska, Józef Majka, Janusz Mariański, Włodzimierz Pawluczuk, Władysław Piwowarski, Wojciech Świątkiewicz, Andrzej Wójtowicz, Artur Wysocki, Sławomir H. Zaręba, Witold Zdaniewicz).

Z pewnością można by w odniesieniu do niektórych omawianych socjologów dopisać jakieś wątki z ich twórczości naukowej, niekiedy nawet ważne, ale Autor nie mógł nadmiernie poszerzać opracowania, które i tak jest dość obszerne. Nie wydaje mi się, by został pominięty jakiś istotny element z osiągnięć naukowo-badawczych prezentowanych Postaci powojennej socjologii polskiej, chociaż można było oczekiwać nieco więcej informacji o Mirosławie Grabowskiej, Halinie Mielickiej-Pawłowskiej, Andrzeju Potockim czy Marii Sroczyńskiej.

Warto byłoby poinformować szerzej o instytucjach i ośrodkach zajmujących się w Polsce badaniem religii i religijności: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie; Ośrodek Sondazy Społecznych OPINIA w Warszawie; Polski Pomiar Postaw i Wartości w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; Ośrodek Badań Opinii Publicznej w Warszawie; Instytut Badań GFK Polonia, Sekcja Socjologii Religii Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. W latach 2003–2009 opublikowano osiem tomów rocznika „Socjologia religii”, wydawanego przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (redaktor naukowy prof. Józef Baniak).

Przedstawiona w pracy *Socjologia religii. Ujęcie systematyczno-historyczne* historia socjologii religii jest w pełni zadowalająca, w odniesieniu do socjologii polskiej nieco selektywna. Mówi ona wiele o strukturze i dynamice całej dyscypliny i o najważniejszych problemach badawczych. Ukazuje – przynajmniej *implicite* – proces powolnego uwalniania się socjologii religii od filozofii i teologii oraz odchodzenie od socjologizmu religijnego w stronę empirycznej socjologii religii. Socjologii religii nie można zredukować do rozwoju systemów idei czy systemów osobistych pomysłów poszczególnych socjologów. Należy uwzględnić rozwój ośrodków badawczych, organizację badań, struktury powiązań międzynarodowych, a także pozycję i rolę socjologii jako nauki w społeczeństwie. Historia socjologii religii to coś więcej niż historia idei.

Książka Roberto Ciprianiego i Pawła Prüfera przybliżyła nas wyraźnie do momentu w pełni adekwatnego przedstawienia systematyczno-historycznego rozwoju socjologii religii w kontekście europejskim i północnoamerykańskim. Socjologiczny dyskurs „z ziemi włoskiej do polskiej”, o swoistej i oryginalnej narracji, będzie cieszył się z pewnością ogromnym zainteresowaniem, i to nie tylko w środowiskach profesjonalnych socjologów religii.